

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

5.1. lecke: történelemfilozófiai kontextus és te(le)ológiakritika 15 perc

A történelemfilozófia, akárcsak az esztétika, kései gyermeke a filozófiának

Maga a kifejezés Voltaire-től. A késlekedés okai részint hasonlóak:

- máig igen erősen ható elképzelés: a történelmi esemény a maga egyszeri fakticitásában adott (szemben a természettel, melyre sokkal inkább jellemző a ciklikusság, általánosíthatóság, szabályszerűség); márpedig az „egyedi logikája” sokáig elképzelhetetlennek tűnik
- az antik gör.-lat. világban domináns ugyan a ciklikus történelmi idő képzete, de a történelemhez nem filozófiai tudományt rendelnek, hanem a művészetnek tekintett történetírást (ui. ciklikusság ide vagy oda, a történetírásnak nem általánosítható és szabályszerűsíthető a tárgya)

Vico *Új tudománya* a modern humaniorák, a modern tört. fil. egyik alapító szövege

- a zsidó-keresztény világban (itt a ciklikus helyett sokkal inkább végidőre-végcélra irányuló időkép!) a modernitásig a **történelemteológia** a későbbi történelemfilozófia helyén. Aki a korábbiakban a legközelebb jutott a történelemfilozófiához: Ibn Khaldún (főműve: *Bevezetés a történelembe*).

„Ezért a filozófiához közelebb álló és magasabb rendű a költészet, mint a történetírás, mert a költészet inkább az általánosat, a történetírás meg az egyedit mondja.”

Arisztotelész: *Poétika*, 1451 b

A szekularizációs tézis

A tkp-i vagyis újkori történelemfilozófia elvilágiasodott történelemteológia (ennek apropóján Taubes: „Marxnál a proletariátus messiási osztály”). Löwith: eszkaton!; a modern történelemfilozófia a történeti eseményeket üdvtörténetként egy végső értelemre vonatkoztatja, így minden történelemfilozófia teológiától függő; történeti gondolkodás nem a XVIII.sz.-tól, hanem a szekularizációban folytonosság.

A tézist már W. Dilthey (*Bevezetés a szellemtudományokba*; a mű a természettudományos és humántudományos megismerés egyik első modern szisztematikus megkülönböztetése) és Nietzsche megfogalmazzák néhány megjegyzés erejéig, de az igazi kibontása Löwithre és Taubesre vár.

Vitatják a tézist: H. Blumenberg (*Die Legitimität der Neuzeit*), Koselleck, Marquard. „Az újkor (teljességgel) új kor.” A modernitáshoz új történelemtapasztalat tartozik, a modern történelemhit a maga jellegzetes szófordulataival ('a történelem ítélőszéke, menete, célja' stb.) XVIII. sz.-ban kiteljesedő fejlemény, miként a történelem szinguláris fogalma is (a történelem versus történetek).

Kurrens alternatívák.

Az angolszász analitikus filozófiában a (történeti gyökerektől olykor naiv módon eltekintő, de tisztán elemző) fogalmi megközelítés túlsúlya figyelhető meg. Pl. Danto: *Analytical Philosophy of History*. A viszonylag ismert „történelem vége” koncepciók (Hegeltől Fukuyamáig) mellett érdemes felhívni a figyelmet H. White narratológiai megközelítésére: *A történelem terhe*. Utóbbi két irányzat hol hangsúlyosabban, hol rejtettebben, de támaszkodik Nietzschére.

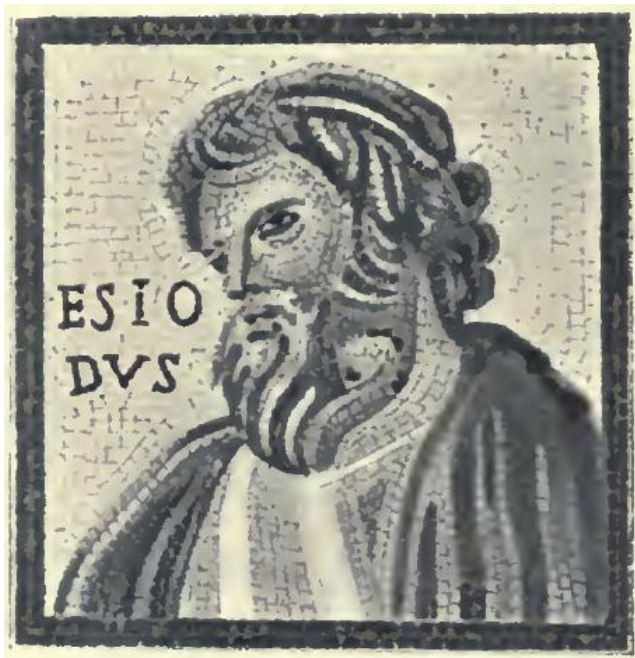
Fontos:

A modern történeti tudat és a történelemfilozófia nietzschei kritikája kettős: egyszerre irányul a teológiai eredet és a – többnyire hegelianus, pl. Eduard Hartmann-féle változatban – naivan optimista teleológia ellen.

Idézet1

„A történelmi műveltség valóban egyfajta velünk született ősz haj, s azoknak, akik e jelet gyermekségüktől fogva hordozzák magukon, el is kell jutniuk az *emberiség aggkorának* ösztönös hitéhez [...]. Ebben a már hervadó emberiségbe vetett bénító hitben nem lappang-e ott a középkortól örökölt, félreértett keresztény-teológiai elképzelés a közeli világvégéről, a fogvacogva várt végítélet gondolata?”

Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról*, 74.o.

Az emberiség aggkora

Az egyetlen fennmaradt, epigrafikusan hitelesített Hésziodosz-ábrázolás (Trier, mozaik). A „történetírás atyjától” származik az jóslat, hogy az emberek majdan ősz hajjal születnek, s Zeusz ekkor el fogja törölni őket a Föld színéről.

Idézet2

„... ma az emberiség története csak az állat- és növénytörténet folytatása [...] »a célnál vagyunk, mi vagyunk a cél, mi vagyunk a beteljesedett természet«. Büszkénél büszkébb európaija a tizenkilencedik századnak, te megvesztél!”

Uott, 81.o.

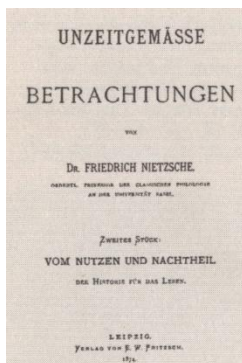
Kérdések:

1. Mióta létezik a történelemfilozófia, s miért ily későn született meg?
2. Mit értünk szekularizációs tézisen? Akik vitatják, mit állítanak vele szemben?
3. Mit értünk a történelemfilozófia nietzschei te(le)ológikritikáján?

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

5.2. lecke: a te(le)ológiai kritika előfeltévei és következményei 15 perc

A Történelem hasznáról és káráról kritikai-genealógiai potenciálja

A *Második korszerűtlen elmélkedés, a Történelem hasznáról és káráról az élet számára* (THK) – a modern történelmi tudat és tudás, s ezeken keresztül a modern nyugati tudásformák roppant erejű bírálata.

Nietzsche histori(cizmus)-kritikája nem csupán az ún. történelemtudományra, történet- és társadalomtudományokra, s még csak nem is a legáltalánosabban vett humán tudományokra vonatkozik. Szerinte ui. **minden** par excellence **modern tudásforma** – tehát többek között az ún. természettudományos is – **historizálttá vált**; a XIX. sz. embere számára a legfőbb valóságok a – sajátosan koncipiált – történelem. Ezért és ennek okaként történetileg viszonyul önmagához, történetileg fogja fel magát – a saját történelmi múltjára emlékezik vissza diadalmasan – a filozófia, minden tudományág, és egyre inkább a vallás valamint a művészet is.

Felejtés és emlékezet mint témák és ágensek

A felejtő-émlékező mozzanat a pályakezdeten lényegében az antikvitásra „szűkül” (persze egyáltalán nem leszűkülésről, sokkal inkább kiterjedésről van szó – az antik, különösen a preklasszikus görögség újragondolásáról). A *Korszerűtlenektől* kezdve a „nyugati” emlékezet tárgyaként – és emlékezőjeként – jelenik meg a zsidó-keresztény tematika és ágense is. A THK pedig sajátos fordulópont: Európa egyik ősképéről, az antik görögségről, egyre inkább az okcidentsre mint egészre vetül Nietzsche felejtő-émlékező tekintete.

A történelemfelfogás három ideáltípusa: lajstrom és értékhangsúly

A **monumentális**, **kritikai** és **antikvárius** történetírást megkülönböztető, értékeiket egyaránt elismerő, gyengéikre egyaránt rátapintó Nietzsche felállítja a szívének mégiscsak legkedvesebb monumentális történetírás alaptörvényét, mintegy dekonstruálva a hegeli világtörténelmi egyéniség leírását: **„Nem, az emberiség célja nem a végben rejlik, hanem egyedül a legkiválóbb**

példányaiban.” Uo., 85.o. Az antihegelianus Nietzsche-nek komoly utóélete lett, s mint már utaltam rá: Deleuze egész Nietzsche-értelmezését Hegel (dialektika) és Nietzsche (differencia) szembeállítására fűzi fel. **Ld. 1.3 lecke.**

FONTOS:

Extra polémia

A kritika leghegyesebb éle elsősorban a hegelianus te(le)ológia ellen irányul (E. Hartmann mint új David Strauss). A kritika további két kitüntetett tárgya:

- **az új sütetű német birodalmi nacionalizmus** (némi gúnyolódás a *German mind*-on, analógia keresése a görög-perzsa és a porosz-francia háborúk között, intés és himnusz a német ifjúsághoz)
- **nagyság és siker egybemosása.**

Utóbbihoz két jellegzetes idézet:

„A háború még be sem fejeződött, s máris százezres példányszámban terjed nyomtatott papíron, máris mint legújabb izgatószeret nyújtják a történelemre sóvár, megfáradt ajkak felé. A húrokba csapó leghatalmasabb kéz számára is lehetetlennek látszik valami erős és teli hang előcsalogatása; nyomban elhal megint, a következő pillanatban már történelmi gyengédséggel szól, s erőtlően illan el. [...] Morálisan kifejezve: a fenségest nem sikerül immár megtartanatok [...] Végbelvitelű bár a legnagyobbat és a legcsodásabbat, annak mégis megénekeletlenül és hangtalanul kell a Hádészba szállnia.” (54.o.)

„A legnemesebb és legmagasztosabb egyáltalán nem hat a tömegekre; a kereszténység történelmi sikere, történelmi hatalma, szívóssága és megmaradásának időtartama, mindez szerencsére mit sem bizonyít alapítójának nagyságáról, mert alapjában véve ellene bizonyította [...] A nagyság ne függjön a sikertől, s Démoszthenész nagysága kikezdetlen, noha semmiféle sikere nem volt.” (88.o.)

Tények és interpretáció

A THK történelemszemlélete nem valaminő tényekre helyezi a hangsúlyt – mely tények önmagukban nem is léteznek –, hanem az interpretációra; s még inkább: arra a **„plasztikus erőre”**, mely az érvényes és erős interpretációkat működtetni képes. A taktilis szóhasználat nem véletlen: ekképpen a filozófusnál a formateremtés válik az értelemadás helyévé – a felejtés a formateremtés lehetősége, miként a szoborról is lefejtendő a fölös anyag –, s az is marad a minden formával leszámoló szellemi összeomlásig. A plaszticitás kiemelése erősen kapcsolódik a kortárs németiség (ön)bírálatához: „A formaérzék egyenesen iróniával utasítják el – hiszen nekik a *tartalomhoz van érzékük*: elvégre is ők a bensőségéről híres nép.” (51.o.)

Szintézis

A kötet vége felé összefonódik **Bildung** és historizmus, német öntetszéltség és a végcélra irányuló történelmi teleológia, valamint a tények, a siker és Hegel bírálata.

„Azt hiszem, nem volt a német művelődésnek olyan veszedelmes megingása vagy fordulata ebben a században, amely e filozófia, a hegeli filozófia roppant, a mai napig áradó hatására ne vált volna még veszedelmesebbé. [...] Ez a fajta szemléletmód szoktatta hozzá a németeket, hogy »világfolyamatról« beszéljenek, s hogy saját korukat e világfolyamat szükségszerű eredményeként igazolják; ez a fajta szemléletmód helyezte a történelmet a többi szellemi hatalom, a művészet és a vallás helyébe mint az egyetlen szuverént, mint »az önmagát megvalósító fogalmat«, mint »a népszellemek dialektikáját«, ami nem más, mint »a világ mint ítélet«. Ezt a Hegel módjára értett történelmet nevezték gúnyosan Isten földi tevékenységének, s ezt az Istent ugyanakkor a történelem alkotta meg. Ez az Isten azonban önmaga számára a hegeli koponyán belül vált átláthatóvá és érthetővé, s immár végighaladva keletkezésének valamennyi dialektikusan lehetséges fokán, egészen addig a bizonyos önkinyilatkoztatásig emelkedett: úgyhogy Hegel számára a világfolyamat csúcspontja és végpontja az ő berlini létében esett egybe. [...] az általa megsavanyított nemzedékbe beleplántálta a »történelem hatalma« iránti csodálatot, ami gyakorlatilag minden pillanatban a siker leplezetlen csodálatába csap át, és minden tényszerűnek a bálványimádásához vezet [...] holott **a faktum mindig ostoba**, és mindenkor inkább hasonlított egy borjúhoz, mintsem egy istenhez.” Uo. 77.sk.

A talány

Volt-e Nietzschének (koherens) társadalom- és politikai filozófiája?

Megint csak: szöveghelyek szórtan az életműben, ez esetben beágyazva a morál- és történelemfilozófiai eszmefuttatásokba.

Kérdések:

1. Mit ért Nietzsche azon, hogy minden modern tudásforma átítatódott historizmussal?
2. „A faktum mindig ostoba” – mit jelent ez?
3. Mit ért Nietzsche plasztikus erőn?
4. Milyen típusú történelemfelfogásokat különböztet meg Nietzsche? Sorolja fel őket, s adja meg jellegzetességeiket!

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

5.3. lecke: a jó európaiság gondolata

15 perc

A nietzschei Európa-kép konzisztenciája

Aligha meglepő, hogy Nietzsche az **okcident**hez fűződő viszonya, Nietzsche **'jó európaisága'** – a kifejezés a középső vagy átmeneti korszakban, az *Emberi, túlságosan is emberiben* jelenik meg és innentől kezdve szinte folyamatosan feltűnik a hátralévő művekben – olyan gondolati motívumok ismétlődését jelenti, amelyeket más, ellentétes jelentést hordozó motívumok kísérnek. Az 'európai' kifejezés valóban hol szitokszó, hol piedesztálra emelés, attól függően, hogy kire és mire vonatkozik: pl. az átlageurópaira, „erre a mérsékelt égövi, mérsékelt állatra”; az európaiak fizikai kinézetére, amely mezítelenül elviselhetetlen látványt nyújt, s ezért szüksége van a morálra mint ruhára (*Vidám tudomány*); vagy mondjuk a nemzeti

beszűküléssel és bezárkózással való szembezállásra, illetve Európa egy-egy nagy alakjára. Ám ehhez képest meglehetősen hathat, hogy bizonyos szempontból kifejezetten konzisztens kép rajzolódik ki Nietzsche Európájáról. Kitérően létezik számára Európa, olyasvalamiként, aminek fő jellegzetességét a **belső feszültség** különleges **fajtájában** látja.

Újragondolás

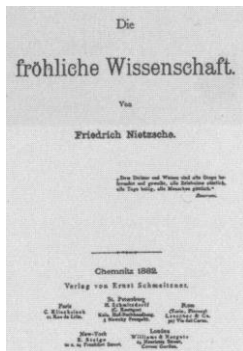
Az okcidentális tradíció újragondolása mindig Nietzsche gondolkodásának középpontjában állt. Ott van ez már a kezdet kezdeténél, a klasszika-filológiai indulásnál is. A klasszikus ókor tudományában ugyanis „az európai hagyományról van szó, Európáról *mint* hagyományról, aminek magának nincs nemzeti hordozója. Ez a hagyomány nem azonos Európa nemzeti-történelmi hagyományainak összességével sem”. (Tatár, 114.)

Az európai belső feszültség, dinamizmus ösképeként tükröződik a görög poliszok közötti verseny egy hátrahagyott korai írásban, a még Bázisban megszülető *Homéroszi versengésben*.

S mi eredményezi a görög tragédiát, e Nietzsche számára minden bizonytalansággal legbecesebb (és európai) kincs? Apollón és Dionüszosz vetélkedése, az apollóni és a dionüszoszi egészen sajátos kontaminációja. A *Korszerűtlentől* kezdve Európa (egyik) ősképeréről, a görögökről, egyre inkább az okcidenst mint egészre vetül Nietzsche tekintete. **Vö. 5.2 lecke.**

Jó európaiság és zsidóság

Nietzsche a kereszténység és az antiszemitizmus ellen is az *Emberi, túlságosan is emberiben* lendül támadásba, a szó lehető legszorosabb értelmében egy lapon a 'jó európai' terminusának feltűnésével. Cosima Wagner: Nietzscheben ezzel a könyvvel Jeruzsálem legyőzte Germániát. Nietzsche kereszténység-bírálatát filozofizációval ötvöztetik: míg a kereszténység mindent megtett, hogy az okcidenst orientalizálja, a zsidóság lényegileg járult hozzá az újlag történő okcidentalizáláshoz, „ami bizonyos értelemben annyit tesz, mint Európa történelmét és feladatát a görögök folytatásában megadni”. KSA II, 311.o. Ennél nagyobb dicsőítést Nietzsche nem tudott volna mondani. Az antiszemitizmus elleni polémia idővel egyre kíméletlenebb jellegű lesz: „az antiszemita böggömasinákat” ki kellene utasítani az országból, fordítja át ellenfeleinek elképzelését a *Túl jón és rosszonban*; egyik *Wahnsinnszetteljében* pedig elrendeli minden antiszemita azonnali agyonlövését. Ám a felsoroltak nem gátolják meg az írás során semmifajta belső cenzúrát el nem viselő filozófust abban, hogy a zsidóságról is, mint bármiről az égette világon, kegyetlen hangnemben szóljon – különösen a kereszténység kialakulásához kapcsolódóan.

Hangsúlyeltolódások

A *Vidám tudományban* Európa dinamikusként és Ázsia statikusként felfogott voltának ütköztetése változatlan. De most már nem a kritikai gondolkodás kerül szembe valóság és költészet egybeolvadásával, mint a korábbi szövegekben. Európa betegsége, ráadásul gyógyíthatatlan betegsége az, ami fölényét biztosítja (E. Rudolph: Nietzsche-nél a hiba, tévedés és tökéletlenség európai karrierje összekapcsolódik az **önmeghaladás** koncepciójával); s akik meg akarják gyógyítani – induljanak ki bár a kritikai gondolkodásból –, valójában elveszejtésére törnek. Ebből logikusan következik, hogy Európát Nietzsche szerint újra és újra beteggé kell tenni, a pusztaság előnyben részesítésével szemben fokozni kell az ellentéteket és feszültségeket, a filozófus pl. a *Túl jón és rosszonban* kiáll a rabszolgaság mellett. A **termékeny betegség** mint az éltető és aktív stimulus toposza gyakran köszön vissza Nietzsche-nél, különösen az *Emberi, túlságosan is emberitől* a *Wahnsinnszettelekig* bezárólag.

Egy jellemző idézet:

„Kína a példa arra az országra, ahol sok évszazaddal ezelőtt kihalt a nagyfokú elégedetlenség és az átváltozás képessége; s a szocialisták és Európa bálványállamainak szolgálói az élet javítására és biztonságosabbá tételére törekvő intézkedéseikkel Európában is könnyen kínai állapotokat idézhetnek elő [...] Európa egy olyan beteg, aki gyógyíthatatlanságának és szenvedése örök átváltozásának a legnagyobb köszönettel tartozik; ezek az állandóan új helyzetek, az éppígy állandóan új veszélyek, fájdalmak és kiutak végül is olyan intellektuális ingerelhetőséget teremtettek, mely közel maga a zseni, s mindenesetre a zseni szülőanyja.”

Vidám tudomány I. 24. §

Az „Isten halott” mint jó európai történelemfilozófia

Szorosan a Nietzsche-szövegekhez tapadó interpretációjában Heidegger nem győzi hangsúlyozni, hogy az 'Isten halott' kifejezés nem ateista tantétel, hanem formula a nyugati történelem legfőbb eseménye számára. „Nietzsche alapélménye a történelmünk alapeseményébe való növekvő belelátás. Ez számára a nihilizmus.” (Heidegger I, 183.o.) Heidegger az 'Isten halott' fordulatot azzal egészíti ki, hogy „a Nyugat metafizikusan meghatározott történelmén belül ez már kimondatlanul mindig is ki volt mondva [...] Nietzsche szava két évezred történelmének együttes-történelmi sorsát [Geschick] nevezi nevéen.” (Uo.)

A Heideggert némileg áthangszerelő Fink szerint: „Alapjában véve ott van ebben [*mármint a kompilált Hatalom akarásában – Cz. A.*] Nietzsche egész történelemfilozófiája. [...] A nihilizmus kezdettől fogva ott a metafizikában, a keresztény morálban és a filozófiában, hosszasan rejtekezik, majd e szövetséges történelmi hatalmak »titkaként« lepleződik le, amikor azok végükhöz érkeznek“. Fink, 156.o.”

Egy ellenszólam

A „jó európai” Nietzsche-recepció egyetlen komolyabban vehető ellenszólama: E. Nolte.

Kérdések:

1. Hogyan kapcsolódnak össze Nietzsche-nél a 'jó európaiság' és a 'termékeny betegség' gondolatai?
2. Milyen hangsúlyeltolódások figyelhetők meg a jó európaiság nietzschei gondolatában?
3. Milyen összefüggés áll fenn a jó európaiság és az „Isten halott” kitétel között?